

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

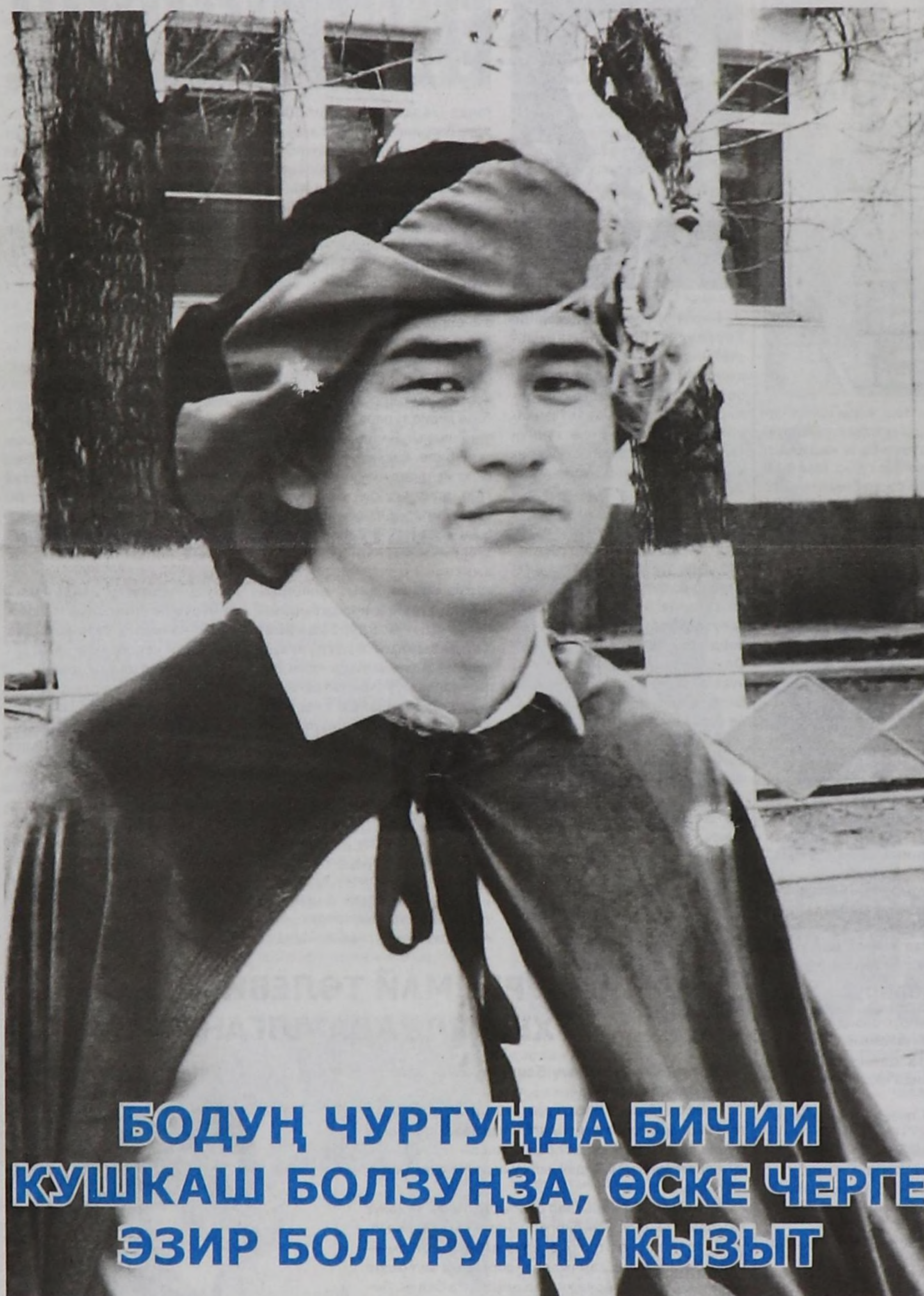

№54
(19393)
2020 чылдың
май 28
четверг

Хүннүң үнери — 04:15
Ажары — 19:25
Хүн дурту — 15:10

Садар өртээ хостуг 12+

Уран чүүл болгаш уруглар

**БОДУҢ ЧУРТУҢДА БИЧИИ
КУШКАШ БОЛЗУҢЗА, ӨСКЕ ЧЕРГЕ
ЭЗИР БОЛУРУҢНУ КЫЗЫТ**

Элээди уруглар театрының эргим доозукчулары АЧЫТЫ, ДОЛААН, АЛИ-НА, АЮШ силерниң чаш, школачы, чогаадыкчы үеңер бистиң театр-биле хол-башкан болгаш аңаа эрткен. Ам өзүп келген, уяңардан ужуп үнер үе келген. Ынчалза-даа өөренип, сиңирип алган чогаадыкчы билииңер кажанда-даа силерниң-биле артып калыр. Боттарыңарның салып алган сорулгаңарны, база мергежилиңерни шын шилип алырыңарны күзедивис.

ЧУРУКТА: Аюш Кур-Седи.

(Уланчызы 3-кү арында).

Хүннүң медээлери

САЙГАРЛЫКЧЫЛАР ДЕТКИМЧЕНИ АП ТУРАР

Республиканың эрге-чагырга-газы май айда биче болгаш ортумак бизнеске дузалажып эгелээнин ТР-ниң Экономика яамызы дыңнадып турар.

Сайгарлыкчыларның 2622 ажылчын-нарынга тус-тузунда 12 130 рубль акша-шалыңны төлөп бээри-биле субсидия алырын чөпшээрзэн. А дөрт сайгарлык-чыга камгаладылга дадывырының тариф-терин 30 хуудан он беш хуу кылдыр ийи дакпыр эвээжедип берген.

Экономиканың когаралга таварышкан 11 адырларыга хамааржыр 2482 биче бүдүрүлгелерниң камгаладылга дадывыр-ларын төлээр хуусаазын соңгаарладып берген. План ёзугаар кылыр ужурлуг 53 хыналдаларның 7-зин, ТР-ниң үндүрүг инспекциязы 28 хыналданы эрттирбээн. Чээли төлээрин 390 сайгарлыкчыга алды ай дургузунда соңгаарладып берген.

Ажылчыннарынга шалың төлөп бээри-биле ниити 22,2 млн. рубль түңнүг, тик хуулуг чээлини Сбербанк сайгарлыкчы ажил-агыйлыг он аңгы черге берген. Бир сайгарлыкчының төлээр чээлизин «Үштүң бир кезии» деп программа-биле соңгаарладып бээрге, ооң бир кезиин - РФ-тиң Экономика хөгжүдөр яамызы, ийигизин - банк, үшкү кезиин сайгарлыкчы боду төлээр болган.

Үндүрүгнүң бөдүүнчүткен системазы-биле 3045 ажил-агыйларга, үндүрүгнү патент системазы-биле төлөп турар 265 субъектилерге тус-тузунда «Үндүрүг чии-гелделерин» берген.

ТР-ниң Сайгарлыкчылар деткиир фондузу 23 биче бүдүрүлгелерге 74,3 млн. рубль түңнүг эвээш хемчээлдиг тик хуулуг чээлилерни берген. Ооң мурнунда ол албан черинден чээли алган 26 сай-гарлыкчыларга алды ай дургузунда «хуу төлөвөс дыштанылганы» берген. Биче сайгарлыкчы чоруктуң 17 төлээлеринге берген чээлилериниң 70 хууун төлежип бээр магадылалды берген. Апрель, май айларда 108 оран-саваның ниити 1,11 млн. рубль түңнүг аренда хөлөзинин төлөвөс кылдыр чөпшээрзэн.

Биче болгаш ортумак бизнеске күрүнө мурнундан дузалаар, деткиир ажилдар ам-даа уламчылаар.

YouTube

vk

f

Instagram

ХЕМ-ХӨЛДЕР ЭРИИНГЕ ДЫШТАНЫП БОЛБАС

Чылыг чай дүжүп келирге, хем, хөл эринге агаарлап дыштааныксаар кижилер хөй болур. Ынчалза-даа халда-вырлыг аарыгдан кижилер бүрүзү оварнып, кичээнир ужурлуг.

Ону барымдаалааш, ТР-ниң Чазак 2020 чылдың май 25-те үндүргөн №230 дугаарлыг доктаалды үндүрүп, хемнер, хөлдер эринге агаарлаарын, сугга эштирин, хемелиг эжиндирерин июнь 30-ге чедир хоруп каан. Кызыгаарлаттынган хем-чеглерни сагып турарын чогуур

органнарның ажилдакчылары доктаамал хынаар, эрттирилге пунктуларын тургузар.

ДАҢГААР ЭРТЕН АРЫГЛАП АШТАП ТУРАР

Россияның ТР-де Онза байдалдар яамызының кол эргелелин ажилдакчылары хөй улус чыгыр кудумчуларга, аллеяларга, сесерликтерге, спорт шөлдеринге, автобус доктар черлерге, садыгларның, янзы-бүрү хандырылгалар чедирип турар албан черлериниң баарына санитарлыг арыглаашкынны кылып турар.

Хүннүң-не даңгаар эртен үш

шактан эгелээш, алды шакка чедир өрт машиналары хлор холуксаалыг бүдүмел-биле чаштырып дезинфекциялап турар. Май 8-25 хүннеринде республиканың 29 аңгы хоорай суурларында 505 004 дербелчин метр черни арыглап аштаарына 1242 кил дезинфекция бүдүмелин чарыгдан.

Россияның ТР-де Онза байдалдар яамызының парлалга албаны.

КОРОНАВИРУС СООНДА ЧОЙГАН АРЖААНЫНГА ЭМНЕНИҢЕР

Кадыр-берт кашпалдар аразы-биле агып баткан шапкын хемнерниң, ногаан арга-арыглыг тайга-сыннарда бүргеткен Чойган аржааны – эм шынары-биле сурагжаан аржааннарның бирээзи. Ында чер адаандан агып үнгөн 50 аңгы изиг-соок аржааннар бар-даа болза, улус-чон эмненири-биле чүгле 33 аржаанче кирип ап турар.

Чойган аржаанының суглары хан-дамыр аарыгларын болдурбас, иммунитетти быжыглаар, мага-боттун эрестиг, күш-шыдалдыг, аныяксыг болурунга дузалаар. Шапкын сугларның, чойганның арга-арыгның чаагай чыды сиңген арыг агаары-даа эмнээр шынарлыг дээрзин эртемденнер 2012-2014 чылдарда шинчилээн.

Чойган болгаш коронавирус

Чойган аржааны чүнү эмнээрил?	Коронавирус соонда каданнаашкын
Эмнээшкынге аягылаарына-га сүмелер:	Коронавирус халдавырлыг аарыгдан аараан соонда каданнап аарып болур:
Тыныш органнары, өкпениң эки ажилдаарына;	дегдиришкын, пневмония, тыныжы чедишпестээри;
Чүрек, хан-дамыр системазына;	чүрек, хан-дамыр системазына;
Нервилер системазына;	миокарданың аар кемдээшкыни;
ижин-хырын органнарына;	нервилер системазы (энцефалит);
даван-даяк аппаратадына;	ижин-шөйүндү, ижин-хырынның аялы үрелири;
херээжен улустун аарыгларына;	бүүректер, баарның ажилдаары баксырай бээр.
сыңый-бүүрек аарыгларына;	
кеш аарыгларына;	
бестерниң чамдык аарыгларына (тиреотоксикоз).	

Чойган аржаанын Тываның Өзүлүг эм-домнуг эртинези деп адап болур. Аңаа удавас амгы үең туристичи-кадыкшылга комплекзин тударын планнап турар.

Кара-кыс АРАКЧАА,

Тыва Республиканың Эртемниң алдарлыг ажилдакчызы.

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ ЧАЗАКТЫ УДУРТПУШААН, А ОРАЛАКЧЫЛАРЫ ДЕМНИГ АЖЫЛДАП ТУРАР

Понедельникте эртер чаңчылчаан аппарат хуралын Чазак даргазының бирги оралакчызы Александр Брокерт башкарып эрттирген.

Бирги оралакчы Александр Брокерт: – Шолбан Валерьевичиниң аарый бергени хомуданчыг-дыр. Онза айыылдыг бөлүккө хамааржырын ол билгир турган, чүге дизе ажилалбанының аайы-биле хүннүң чыгыы кижилер-биле ужуражып турган болгай. Изоляцияга, «хоргадалга» олуруп болур турган. Мындыг дүшкүрлүг үелер дүшкенде, бистиң Баштыңывыс ынчап шыдавас-даа. Деңзигүүрлүг шийтпирлерни дүргөн хүлээп алырда кезээде болушкуннарның төвүндө болуп, ол-ла черинге байдалды билип алыры эң кол. Ол шийтпирлерден дыка хөй чүве хамааржыр, коронавирус-биле чедишкынниг демисежирде база.

Чазак социал дистанцияны болгаш бот-хоргадал чурумун сагып, чурум езугаар ажилдап турар. Колдуунда видеохарылзаа-биле ажилдап турар бис, аргажок херек апарза, ужуражыр. Шолбан Валерьевич эмнелгеде-даа чыдар болза, бистиң-биле доктаамал харылзаада. Байдалым ажырбас деп тур. Тура-сооруктуг болгаш спортчу кижилер

ганда, халдавырны чииги-биле эрте бээринге бүзүрээр мен.

Тывада коронавирус-биле байдалды үш көргүзүгден – оруннар фондузу, халдавырның тараан коэффицентизи база тест кылганының деңгелинден алгаш көөрге, федералдыг чазактың тургускан нормаларына дүжүп турар. Аарыг улус бисте көвей деп чугаалап турар улус чүгле эмнелгеде чыдар кижилер саны деп бодап турар. Ол саннарда республикаже кирип турда коронавируска шинчиткен база бот-хоргадалче чоруткан кижилер база кирип турар.

Тываның Баштыңының даалгазы-биле, Тываже кирер үш черге кээп турар кижилер бүрүзүндө тест ап турганын сактып турбоор силер. Ол хемчеглерниң ачызында вахта-биле ажилдап турар кижилерниң күш-ажылын ажилдап турар «Тардан голд» компанияның ажилчынаарының ортузунга халдавырның өөскүүрүн болдурбадывыс. Халдавырның бүдүрүлгөдө өөскээнинден аңгыда, өске регионнарда шуут чок деп санадыр өг-бүлөдө тараанын илередир ажилдарны база чорудуп турар бис. Короналыг кижилер илереттинген өг-бүлө кижигүннерин шуптузун шинчилелде алган. Шупту аараан кижилерниң 70 хуузу өг-бүлөдө халдавырны алганы билдинген. А федералдыг статистикада өг-бүлөдө үнгөн дөстү санавайн турар.

Бистиң ажылывыс шак ынчаар вирустун непередикчизин илередиринче угланган. Ындыг

кижилерни халдавырлыг аарыглар эмнелгезинде чыттырып турар бис. Коронавирус аарыг кижилерни хүлээп алырынга белең оруннарны үш катап көвүдеткен. Орун фондузун көвүдөдир тускай программа ажилдап турар. Эмчилерге хууда камгалап дериглеринге, чеже тествиге хергелелдин неделя санында санаашкынны кылып турар. Республика коронавируска-биле демисежириниң бүгү Россияда база делегейде аргадуржулгаларын ажилдап, бурунгаарлап олурар.

Россияның өске черлеринге көөрдө, эпидемияның эгелээнинден 4 неделя озалдап турар бис. Москвага аарыг кончуг непертээр турда, биске байдал эки турган. Ынчап кээрге, чуртта кириген чурумну суларадып эгелээни биске 4 неделя озалдап кирер. Амдызында бот-хоргадал чурумун бисте хевээр. Ийде – маска чурумун шыңгыраттывыс. Садый-наймаага база өске-даа хөй-ниити черлеринге санитарлыг чурумнар шыңгыраан.

Ооң-биле чергелештир анаа ажилдарывыс база уламчылап турар. Тарылга ажилдары адакталган. 2024 чылга чедир Тываның социал-экономика хөгжүлдээнин бот-тускайлаң программасы езугаар телевилелдерни акшаландырар талазы-биле дугуржулгага июнунуң баштайгы хонуктарында ат салырынга белеткенип тур бис. Бо чылда көрдүнгөн 1 миллиард рубль кирип келген, ажил эгелээн.

ЭМЧИЛЕРГЕ МАЙ ТӨЛЕВИРЛЕРИН ХЫНАЛДАДА АЛГАН

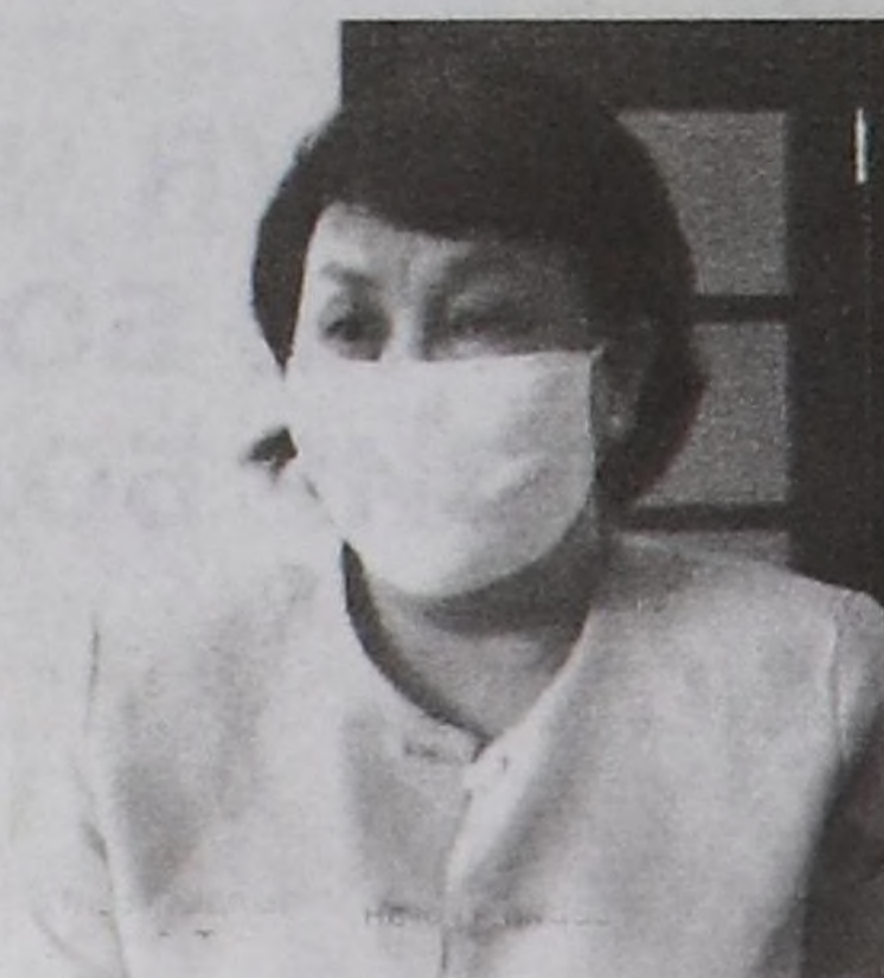
Тыва Республиканың Баштыңының оралакчызы Саида Сенгии:

– Республика Баштыңы эмчилерге майның төлевирлерин онза хыналдага алыр даалганы бөгүн менде берди. Ол ышкаш социал албан черлериниң, интернаттарның ажилдакчыларын деткиир айтырылдар база бар.

Халдавырлыг аарыглар салбырларына 14 хонук ажилдаан эмчилерниң бирги сменазының дыштанылганын шийтпирлеп тур бис, олар даарта өске эмчилерге эстафетаны дамчыдар. Хоорайның аалчылар бажыңнары эмчилерни хүлээп алырынга белең. Эмчилер чоокку ийи неделяда пансионга дыштанырлар.

Ооң-биле чергелештир республика Баштыңының өске даалгаларын база күүседип турар бис. Инфекциялыг кижилерге оруннар санын көвүдөдир – ооң бирээзи. Халдавырлыг аарыглар эмнелгезиниң баазында база № 17 лицейде 300 ажыг орунну эрткен дыштаныр хонуктарда немей салган.

gov.tuva.ru

БОДУҢ ЧУРТУҢДА БИЧИИ КУШКАШ БОЛЗУҢЗА, ӨСКЕ ЧЕРГЕ ЭЗИР БОЛУРУҢНУ КЫЗЫТ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Силер бистерге, башкыларыңарга, чаа-ла чүглери үнүп келген кушкаштар силер, бис чүгле уг-шин айтып бээр, чагып-сургаардан башка. Чөөн чүк улузунда мындыг үлегер домак бар «Бодуң чуртунда сен бичии кушкаш болзунза, өске черге эзир болуруңну кызыт»!!! Кезээде бодуңарның күжүңерге бүзүрөп, бедиктерже кортпайн ужул чоруңар. Эзир болуп шыдавазыңарза, тайбыңның кужу көгө-буга болуңар. Кижини бүрүзүн бергелер манап турар, ол чокта база солун эвес. Куш бүрүзү боду булуттарлыг. Силер бо бүгүгө белен силер, силерниң ойнаан аңгы-аңгы рольдарыңар халас барбас. Олар силерге, бичии артистерге болгаш көрүкчүлөргө өөредиг болган.

Кижини бүрүзүнүн дугайында дыка-ла хөй эки сөстөрүн чугаалап болур. Силер боттарыңар билбейн, көрүкчүнү бодуңарның оюнуңар-биле кижизидип, күрүнениң херээ – келир үениң салгалдарыңа, бөдүүн, кижизиг сагыш-сеткилдин сайзыралын арттырган силер.

Көрүкчүлөр силерни болгаш силерниң рольдарыңарны кажанда-даа утпас. Кижиниң мээзи ынчаар тургустунган. Силер делегейниң классиказын ойнап, хөгжүмнүг шиелерге ырлап, танцылап, жонглерлап, чараштыр чугааланып дээш, чүнү өөрөнмээн дээр... К.С. Станиславский мында дээн: «Артист кижини чүнү-даа талантылыг кылдыр кылып билир боор ужурул!» Тывада элээди уруглар театры бо бүгүнү силерге дамчыдарын кызыткан. Бөгүн мерген угаанныгларның чугаазын дамчыдып каары артык эвес. Чижээ: «Эки идик даараныкчызының даарап каан иди багай онгул-чиңгил оруктарны тоовас». Бис бо бүгүнү бээрин кызыткан бис,

силер база кызыңар! Силерни Казаньче өөренирин чалаан, ол дээрже анаа эвес сүмө-дир. Бо хоорайга кончуг улустар өөренип чораан. Дыка улуг дуржулганы янзы-бүрү сценаларга, этюдтарга, делегей чоннарының тоолдарыңа ойнап тургаш, алган силер. Боттарыңарның оюнуңар-биле бодуңарның үч-чегелериңерниң чүрээне кирип ойнавышаан, сагыш-сеткилинде балалбас ис болуп артыңар. Ынчангаш боттарыңарга хынам-чалыг болуңар, чүгө дизе, оларга силер үлегер-чижек-тир силер: «Силер саазын селеме тудуп алгаш, бодуңарның чүрээнерни каңнаан силер!» – деп чөөн чүк чону үлегер угаадында чиге-ле сөглээн.

База катап аас-кежиктиг ужу-дуушкунну күзедивис! Кажан-даа бистерни утпаңар! Бис силерге холувусту чайып олур бис, карантин эвес болза, өске байдалга силерни үдээр турган. Кажан-даа өрү көрдүмөңер, «Дээрже дүкпүрбө, сээң бодуңче чаштап кээр». Мээң ынак артистерим. Силер – мээң чоргааралым силер! Силер – Россия болгаш делегей чергелиг мөөрейлерниң тиилекчилери силер!!!

Эңылаңгы Ачытыга бараалгаалы. Ачытыны театрже (ТЮЗ) авазы эдертип эккелген. Ол дыка бичии, чаптанчыг, кижизиг оолчугаш турган. Эгезинден тура-ла, көрүкчүлөргө кичээңгейин, ынакшылын чаалап апкан. Ачыты бичиизинден тура кол рольдарны ойнап эгелээн. Ол дээрже Том Сойер, тыва тоолдан аңчынын ролю, Трубадур, король (хаан) Бремен хөгжүмчүлери («Бременские музыканты»), Аманодзьяканның база ачазының ролю «Урико-Химеко» деп япон хөгжүмнүг шииден Эремчиктиң ролю, «Муха-Цокотуха» бичии уругларга операдан хаанның ролю, «Элчиген кулак хаан» деп тоолдан, база «Недоросль»-дан Митрофанушка, өзүп келгеш ал-

дарлыг ус-шевер Окаанчык база Гамлет дээш оон-даа өске.

Мындыг чадага дораан чедип келбес, аңаа чедир өзер, быжар. Ачытының оюнун солун-сеткүүлге онза демдегелеп, байыр чедирип бижип турган.

Бир кайгамчык чүүл, Ачыты уран номчулга мөөрейинге хамыкты кайгадаыр шүлүк номчаан, ону профессионал актерлар безин ховар номчуур чүве. Шүлүк номчуурун билип кааптары дээрже езулуг Пегастың чалгыннары-дыр, ам-даа ынчаар тут! Классика, рольдар – ол дээрже кезээде чогаадыкчы арыг «аржаан»-дыр!!!

А Долаан бир эвес 11 классты доозар дээш артып калган болза, Ачытыны солуур турган. Ол оң соондан шыырак чоруп олурган.

Айлана Чадамба.

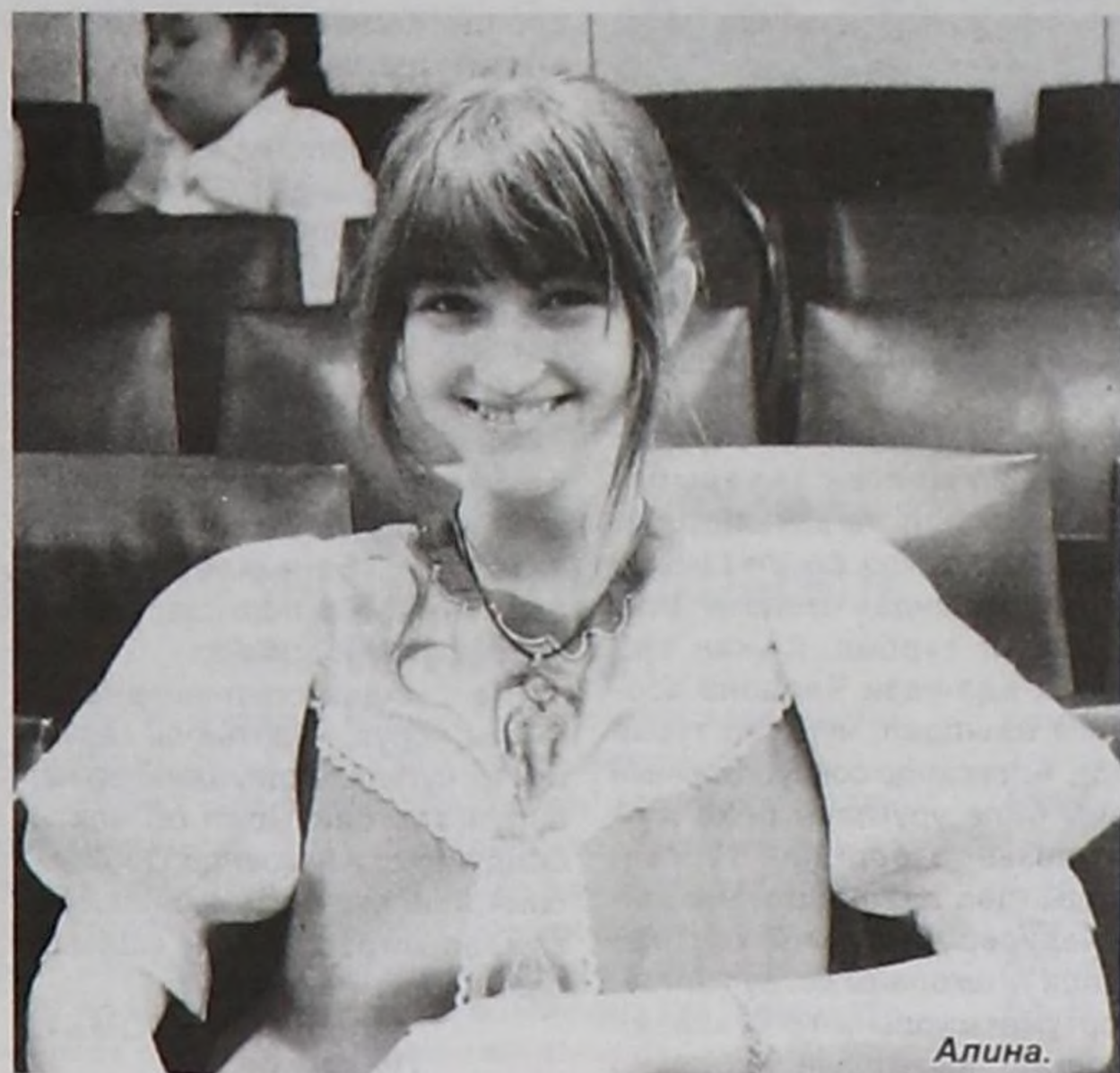
Ачыты.

Бичии Долаан театрга келгеш дораан М. Красевтиң «Муха-Цокотуха» деп бичии уругларга операзыңдан Ыргак-Сээктиң (Комар) ролюн ойнап эгелээн. Оон «Мээң өңнүүм – Алдын сыын» («Мой друг – Золотой Олень») тожу улузунуң тоолдарыңа таарыштыр бижээш, тургускан шииге бичии аңчының ролюн онзагай кылдыр көргүзүп ойнаан. Н. Гогольдуң «Ревизор» деп шиизинден Хлестаковтуң ролюн бедик деңгелге ойнаанын Гоголь безин таарзынар боор деп бодап тур мен. Чүгө дизе, Долаанның Хлестакову өске, кымга-даа дөмөйлөшпөс болгаш чаа үгө тааржыр. Долаан боду хөглүг, олут орбас, ажык сеткилдиг, кезээ мөңгөдө бичии оол кылдыр артып каарыңа бүзүрээр мен. Ам Аюш дугайты. Мындыг

овур-хевир кандыг-даа театрның каасталгазы болур. Ол бойдустан даштыкы хевир, угаан, үн, мага-бот-биле чаяаттыңан. Профессионалдыг театрга ол кол маадырларның рольдарыңа тааржыр. Аюш Г. Гладковтуң «Голубой щенок» (Ак-көк эник) деп хөгжүмнүг шиизинге Моряктың (Далай шерии) ролюн чараштыр ойнаан. Ол үнүп кээрже, көрүкчүлөр шупту оң талазында болгаш шупту чүве бодуңуң туржунче туруп алыр. «Элчиген кулак хаан» деп шииде хаалгачы болгаш янзы-бүрү театржыткан көргүзүлгөңерниң, концерттерниң идепкейлиг киржикчизи. Эң бедик чедишкени В.Шекспирниң «Гамлет» деп трагедиясында Лэртиң ролюн бедик деңгелге ойнап күүсеткени болуп турар. Оон ыңай бо чылдың доо-

зукчуларының аразында Алина Холмогорованы силерге бараалгадың. Оң ады, фамилиязы чалгыг ышкаш дыңналып турарын эскердиңер бе, ол уран чүүл улузунга кончуг тааржыр. Артистер боттарының ат-сывын кино, телевидениеге билдингир, сагыңгыр болзун дээш, албан-биле солуур чүвези ында болуп турар. Алинаның чүглө ат, фамилиязы чараш эвес, оң даштыкы хевир, үнү база чараш болгаш сценага тааржыр, оң ампулазы – инженер. Оларга тааржыр рольдар: хаанның уруу (принцесса), Хар кыс (Снегурочка), кадын (царевна) бо рольдарны Алина күүсетпишаан, бодуңуң чараш үнү-биле концерттерниң, шиелерниң каасталгазы болуп турган. В. Шекспирниң «Гамлет» деп шиизинде Офелияның ролюн күүседиринге шыырак белеткенип турда, дыка хөй чылда-гааннар-биле болдунмай барган. Чүглө быжыг туруштуг улус тиилелге чедип алыр дугайында бир артист мында дээн: «Уран чүүл төндүр бердинишкени албан негээр». Алина пөрүк чаңы-биле кол рольду эрттирип алган, уран чүүлге чамдыкта пөрүк чорук шаптыктыг. Алинага делегейде билдингир Голливудтуң актрисазы Кэтрин Хепберниң сөстөрүн бараалгаттывыс: «Эй, чүүл болуп турар чүвөл? Чүгө мен үе чидирип турар кижини мен! Мен дээрже – мен-дир мен. Бодум!! Мен дээрже куш-тур мен, бодуңуң шимчээшкениннеримни аайлап турар!! Херек дээш туруш!! Бурунгаар! Бүгү чүве чүглө менден хамааржыр!». Алинага мындыг боорунга бүзүрээр бис. Сен – бистиң ойнаттынмаан ролювус сен, чамдыкта ол ойнатынган овуруңуң херек болгаш үнелиг!!! Бис элээди доозукчу артистеривиске кезээде чоргаарланыр бис.

Айлана ЧАДАМБА,
Тывада элээди уруглар театрының (ТЮЗ) удуртукчузу.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

Алина.

«Улуг ажилды кылыптар чаңгыс-ла арга бар – аңаа хандыкшыл» – деп американ бизнесмен, «Apple Computer» компанияның тургузукчузу Стив Джобстун чугаалап каан чалгынның сестери бар. Шынап-ла, хандыкшыл чокта кандыг үүле-херек бүдөр боор... Ажылын хандыкшыл-биле кылып чоруур, аңаа шуут бердинген кижилерни көрүп чоруурга, олар дег аас-кежиктиг, маңнай-чолдуг улустар чок болур-дур. Оларның сагыш-сеткили маажым, тайбың, ал-боттары чоргаар, көрүштүг...

Ындыглар бистиң аравыста кайы хей. Оларның бирээзи хей чылдарда уруглар садынга хөгжүм башкызы болуп ажилдап келген Александр Ооржакович Хойлака болур.

Тывада өөредилге шугумунда ажилдап чоруур эр кижилер ховар. Ылаңгыя уруглар садтарының кижизидикчилери, хөгжүм башкылары чүгле херээжен чон болгай. А эр кижилер база ажы-төлдүң кижизидилгези дээш улуг харысалгалыг болур дээрзи кымга-даа билдингир. Ынчап кээрге, эр башкылар кижизидилге, өөредилге шугумунга база хей-биле бараан болур ужурлуг-дур.

Александр Ооржакович Хойлака 1992-2019 чылдарда, амыдыралының сөөлгү хуннеринге чедир, Кызыл хоорайның 3 дугаарлыг уруглар садынга хөгжүм удуртукчузу болуп ажилдаан. Барык үжен чылдар нүүрүндө чаңгыс черге ажилдаан болганындан, ооң ажылышчы намдары барык чүгле уруглар садынга-ла эрткен.

Чүү-даа чүве дөстүг. Александр Ооржаковичиң ажылынга бүрүнү-биле бердингени, амыдыралга туружу, бүдүш-чаңының топтоу ону кижизидип, өстүрүп каан ада-иезинден салгаттынып келген. Азы өскээр чугаалаарга, ада-ие ажы-төлүңгө бүгү тала-биле үлегер-чижек болуп чорааны ол.

Ачазы – Хойлакаа Сундуевич Ооржак – бүгү Тывага билдингир ат-алдарлыг башкы чораан. Тываның төөгүзүндө көскү черни ээлеп арткан кижилерниң бирээзи. Ол бодунуң үезинде «Тыва Ломоносов» деп аттыг турган. Езулуг-ла чиге, дорт адаан ат. Тыва кижилерден, Тываның иштинде бир дугаар математика эртемнерин башкылаар талазы-биле дээди эртем чедип алгаш, чонунуң ажы-төлүн бодунуң эртеминге өөредип эгелээн кижилер – Хойлакаа башкы. Математика эртемин тергип эки билер болгаш билдиги башкылап турганындан, ону эш-өөрү, чону «Тыва Ломоносов» деп адай бергениниң ужуру ол. «Тываның база бир алдарлыг кижизи Ооржак Хойлакаа башкы – тыва интеллигенцияның иштинде бир дугаар дээди эртемниг математик» – деп, М.Б. Кенин-Лопсан ооң дугайында улам тодаргайы-биле демдегледип бижээн. Хойлакаа башкы 1930-1936 чылдарда Улан-Удэниң ажилчын факультетинге өөренип турган тыва оолдар, кыстарның бирээзи. Ону чедишкенин доозуп алгаш, Тываның баштайгы эртемниг кижилериниң бирээзи болуп, ынчан чоокта чаа ажиттыг болгаш баштайгы тыва каадырларны белеткеп эгелей берген Кызылдың өөредилге комбинатында математика башкылап, оон улаштыр аңаа директорлап ажилдаан. Ажылынга улам хандыгып, математика талазы-биле билиг-мергежилин ам-даа ханыладыры-биле, Иркутскиниң

Ленин аттыг каттышкан школага (Кызылдың амгы 2 дугаарлыг школазы) ажилдап чораан. Тываның төөгүзүндө ук школаның баштайгы доозукчуларының класс башкызы турган. Доостуруп үндүрген өөреникчилеринден академик Ю.Л. Аранчин, докторлар Ш.Ч. Сат, М.Б. Кенин-Лопсан, эртемденнер З. Чадамба, А. Делгер-оол, А. Төгүй-оол, журналист А. Чычаан-оол, чогаалчы Б. Чүдүк дээш өскөлөр-даа Тываның баштайгы эртемденнери, башкылары, көскү ажилдакчылары болганнар. А Хойлакаа Сундуевич

дээрзиниң бадыткалы-дыр. Кыргыс Балчир-ооловна Россияның улус өөредилгезиниң алдарлыг башкызы, Тываның улус чырыдышкынының тергипти, тыл киржикчизи деп дөрт юбилейлиг медальдарның эдилекчизи.

Александр Ооржакович ажылыгын, ада-иези ышкаш, улуг хандыкшылдыг чораан. База оларның бедик мөзү-шынарын база дорт-ла салгап алган. Чаштар-биле ажилдаарыга бир янзы арга-метод, тывыш херек. Оларже орукту чүгле эки-чаагай, ажык сагыш-сеткил-биле тып алыр

училищезиниң баян салбырынче өөренип киргеш, хөгжүм башкызы деп мергежилди чедип алган.

Япон чоннуң «кым уран чүүлге сонугалдыг-дыр, ол кажан-даа кем-херек кылбас» деп мерген чугаазы бар. Ук чугааның утказы ханы. Уран чүүлге хандыкшылдыг, сонугалдыг кижиниң сагыш-сеткили кончуг делгем, ажык чаагай болур. А ындыг кижилер багай чүве кылып бе... Багай бодал безин бодаар бе... Бо япон мерген чугаа улуг туураан Сократтың «Кижилер бүрүзүндө хун бар, чүгле ону чырып турар кылдыр кылыптыңар» деп мерген

«ТЫВА ЛОМОНОСОВТУҢ» ОГЛУ

очерк

А.О. Хойлака.

аргалыг. Уруглар садтарынга ширип көрүш ажы-төлдү бодундан хойзуптар дээрзи билдингир. Ындыг таварылгада өөреникчи-кижизиттирикчи болгаш башкы-кижизидикчиниң аразынга кандыг харылзаа турар деп...

Кандыг-даа кижилер бир-ле ажыл-ишке чаяттынып төртүтүнер, хей чылдарда ынаар оруун углап кээр болгаш ажылында, туружун-даа ынчаар тып алыр. Азы өскээр чугаалаарга, кижиниң чайгаар үүлөзи, салымы ындыг. Чолаачы кижилер болза, ол чажындан тура-ла чүгле машина-балгат сонугаар... А Александр Ооржакович Хойлака башкы уруглар садын-

чагы-биле үн алчып чыдары кайгамчык. Ол чүп дээрже чырык угааннар чүнү-даа өттүр сөглөп, амыдыралчы чагыны берип кааны дээрзи билдингир.

Хойлака Александр Кызылдың уран-чүүл училищезин дооскаш, бодунуң күш-ажылчы базымнарын Эрзиниң уругларның уран чүүл школазынга ажилдап эгелээн. Үш хире чыл ажылдап чорааш, Кызыл хоорайга чайгы дыштанылгасында Барыин-Хемчиктен келген аныяк башкы Сайдам-биле дужуп, ужуражы берген. Душ болган таварылга-даа эвес, а салым-чолдун оруу ынчаар ажиттынып келгени ол. Ол-ла 1974-1975 өөредилге чылының эгелээр бетинде Александр Ооржакович Барыин-Хемчик районунче Сайдам башкының чанынче чорупкан. Кызыл-Мажалыктың уругларның уран чүүл школазынга ажилдавышаан, кожа чыдар Барлык ортумак школазынга ыры башкылай берген.

Александр Ооржакович Хойлаканың ачазы-даа, авазы-даа башкылар. Олар ийи оолдуг, бир кыстыг чорааннар. Ийи оолдары-даа башкылар болган. Чаңгыс кызы – Люба – Москвага эртем чедип алган, Тываның бир дугаар дээди эртемниг архив ажилдакчызы. Улуг оглу Михаил Ооржакович Хойлака ачазы ышкаш математика башкызы. Ол Горький хоорайның физика-математика институтун дооскаш, баштай Горький хоорайның, ооң соонда Кызылдың педагогика институтунга хей чылдар иштинде ажилдап чораан. Ачазы ышкаш, астрология талазы-биле хандыкшылдыг. Бажыңыга садып салып алган телескоптан сылдыстарны, оларның шимчээшкенин чүгле ол боду эвес, а бүдүн өг-бүлөзи хайгаарап, сонугаар турган.

Александр Ооржаковичиң ажы-төлге хөгжүм башкылаар ажылче шуудап кире бергени анаа эвес. Башкылап ажылы ооң хан-дамырында дээр болза, частырыг турбас боор.

Кандыг-даа ажыл-ишке чаартыкчы чорук, чаартыкчы көрүш кончуг чугула. Чедишкенинже, бурунгаар сайзырал ол чокта болдунмас. Александр Ооржакович Хойлаканың ажыл-ижинге хамаарылгазы, ачазы ышкаш, база чаартыкчы хөөннүг.

Сайлыкмаа КОМБУ.
(Уланчылыг).

«Тыва Ломоносовтуң» өг-бүлөзи.

бо класска астрология, алгебра эртемнерин башкылап турган.

Кыргыс Балчир-ооловнаның удуртуп турган класының өөреникчилериниң хей кезии Ленинградтың күрүнэ университетинче улаштыр өөрениггенер. Олар ук өөредилге черин доозуп чедип келгеш, ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларына ажилдай берген. Бо мында оларны шын орукче үттеп-сургап, бедик тура-соруктуг, чүткүлдүг кылдыр кижизидип каан класс башкызының хавыязы кончуг улуг. «Башкызы кандыгыл, өөреникчизи ындыг»

га хөгжүм башкылай бергени анаа душ болган таварылга эвес-тир. Ол кылып чораан ажылыңче кокпа оруун школачы чылдарындан эгелээн дизе частырыг турбас. Кажан ооң башкы ада-иези Чадаана хоорайга ажилдап, чурттап турар үеде, Александр сонугалының айы-биле уругларның хөгжүм школазынга өөренип турган. Кандыг-даа ажыл-ишти эчизинге чедирер чаңы-биле ол 1965 чылда ук школаны доозуп алган. А ортумак школаның 8-ки класын дооскаш, Кызылдың уран-чүүл

педагогика институтунуң физика-математика факультетинче 1940 чылда өөренип киргеш, ону 1944 чылда доозуп алган. Дуу ырак-узак Ак, Алаш чурттуг оол Улан-Удэниң ажилчын факультетинге-даа, Иркутскиниң педагогика институтунга-даа өөредилгеге салымныын көргүскен. «Тыва чон мындыг салымныг, чүткүлдүг чон-дур» дээрзин башкылары чүгле мактап чугаалап турганы кайгамчык. Чеже-даа салым-чаянныг болза, күзөл, чүткүл чокта, чүү-даа бүтпес. Хойлакаа Ооржак чүгле эки болгаш тергип демдектер-лиг өөренип чораанын эш-өөрү билер. Сөөлүндө олар ол дугайында чоргаарал-биле сактып чугаалажып чораан. Ооң бир барымдаазы бар: өг-бүлө альбомунда «Улан-Удэ хоорайның эң эки өөредилгелиг сургуулдары» деп чурук бар. 1936 чылдың январь 29-да тырттырган чурукта бөлүк сургуулдар аразында тыва оол – Хойлакаа ылгалып көстүп кээр. Ол-ла чылдың июньда тырттырган ажылчын факультеттиң доозукчуларының чуруунда кожавыс Моолдун база бир алдарлыг оглу Чойбалсан база бар. Хойлакаа Сундуевич ол үеде 4 чыл иштинде Чойбалсан-биле эгин кожа өөренип чорааны төөгүлүг болушкун. Иркутскиниң педагогика институтун дооскан соонда, Тывазынче чанып келгеш, ынак эртеми – математиканы аныяк өскөнгө өөредип чораан.

А авазы – Кыргыс Балчир-ооловна Долгар – база башкы. Иркутск хоорайга дээди эртем чедип алган баштайгы төөгү башкыларының бирээзи. Бодунуң үезинде В.И.

ИГОРЬ ИРГИТОВИЧ БАДРА

Тыва культура, ооң иштинде чечен чогаал бо хүннерде улуг кажыдалга таварышкан. Май 21-ниң хүнүнде Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы шүлүкчү, чогаалчы, очулдурукчу, хөй-ниитичи Игорь Иргитович Бадра бо өртемчейден чарлып чоруткан.

Игорь Бадра 1952 чылдың август 24-те Кызыл хоорайга Тываның база бир көскү ажилдакчызы, Москвага Фрунзе аттыг шериг Академиязының политажылдакчылар курстарын тывалардан баштайгы доозукчузу, Тываның Моолга элчини турган, ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң культура комитетиниң даргазы, СЭКП Тыва обкомунун секретары чораан чогаалчы Бадра Иргит Уженмеевичиниң өг-бүлөзине төрүттүнгөн.

Игорь Бадра Иркутскиниң өлүк-кеш техникумун, Москваның М. Горький аттыг Литература институтун дооскан. Кызыл, Ак-Довурак хоорайларга киномеханиктеп, чазаныкчылап, каңнакчылап, «Тываның аныяктары», «Шын» солуннарга, Күрүнениң радиотеледамчыдылга Комитетинге корреспондентилеп, аңгы-аңгы чарыкче специалист-теп база Тыва Республиканың Чазанга даштыкы херектер талазы-биле Комитеттин даргазынга, Тываның ном үндүрер черинге редакторлап ажилдап чораан.

«Чалыы үем» (1987), «Авам ынак аңгырлары» (1990), «Кинчинин сорбузу» (2008), «Элдептиг кижилер» (2008) деп шүлүк болгаш калбак чогаал номнарын чырыкче үндүргөн.

Игорь Иргитович Бадра – хөй талалыг салым-чаяанныг кижиге чораан. Шүлүктеринге аялганы боду чогаадып тургузуп чораан. «Көжээ дажы», «Ынакшылдың сүлдези», «Чалыы үем, далашпа даан» дээн ышкыш чон ортузунда нептереңгей 30 хире ырыларны бижээн.

Ачазы Бадра Иргит Уженмеевичиниң үезинде бижип арттырган «Арзылаң Күдерек», «Ужудукчу Кидиспей» деп романнарын чедир кылып, четчелээш, бодунуң күсели-биле 1996, 2003, 2004 чылдарда парладып үндүргөн.

Хөй-хөй орус, совет чогаалчыларның шүлүктерин тыва дылче очулдурган. Орус дылче В.Хомушкунуң шоодуг-баштак чечен чугааларын болгаш оон-даа өске тыва чогаалчыларның шүлүктерин очулдурган.

Игорь Иргитович Бадра алыс боду чончу, эш-өөрүрек, чараш сеткил-сагыштыг кижиге чораан.

«М.А. Шолоховтун 100 харлаан оюнга» (2005) деп медальдың эдилекчизи, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы (2008), Россияның Журналистер эвилелиниң (1981), Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кижигүнү Игорь Иргитович Бадра хөй санныг номчукчуларының, эш-өөрүнүн, ха-дунмазының чүректеринге кезээ мөңгө чурттап арттар.

Чогаалчы болгаш журналист эш-өөрүнден.

СЕЗЕН ЧЫЛДАРНЫҢ ТЫВА ПОЭЗИЯЗЫНЫҢ ШЫПШЫҢ ЭЭЛЕВИШААН

Игорь Иргитовича Бадра (литературлуг псевдоними Игорь Иргит) бо чылдың май 21-де үр аарааш, мөчээн.

База бир талантылыг шүлүкчүнүн бистиң аравыстан чорутканы бо-дур. Ооң шүлүктериниң баштайгы чыындызы «Чалыы үем» тыва поэзияның шыпшыын ам-даа ээлевishaан дээр болза чазыг болбас. Бо чыындының барык шупту шүлүктери «Азия төвү» ансамбльдин репертуарын тургускан. Ынчан Игорь Иргитович Кызыл-Мажадыкка «Хемчиктин сылдызы» солунун редакциязының чанында соок казанакка

чурттап, Ак-Довурактың салым-чаяанныг хөгжүмчүлери-биле сырый ажилдап турган. Ансамблеге деткимчени «Тыва даг-дүгү» комбинатыдан Вилорий Цой чедирип келген, ооң ачызында Олег Сарыгларның, Марина Күжүгеттин, Борис Салчактың, Алексей Сарыгларның болгаш өскелериниң-даа уран-талантызы частып үнүп келген. А оларның ырлажып турганы ырыларының автору – Игорь Иргит. Аялгазын болгаш сөзүн боду чогаатканы «Ынакшылдың сүлдезин» улус-чон ам-даа ырлажып чорлар. Ооң чогаадыкчы планнары хөй турган дээрзин билир мен. Ховар ужуражылгаларда дыка үр делегейни одурту хөөрежип кааптар бис.

Ол чүгле шүлүкчү, чогаалчы, журналист эвес, а ус-шевер база кижиге. Ооң кылганы мөңгүн, хүлөр өөктери тыва тонну улам шиник кириптер чүве.

Талантылыг улузувус ховартап-ла олур, ол кончук муңгаранчыг-дыр. Байырлыг, Игорь!

Артур ХЕРТЕК.

ИГОРЬ БАДРАНЫҢ ЧОГААТКАН ШҮЛҮКТЕРИ

ЧАҢГЫС БҮРҮҢ САЛДАП БАТТЫ...

С.Б. Бүрбүнүн чырык тураскаалынга

Сени чок деп бодаптарга, кударанчыын,
Черниң кыры ээнзиргей, дүмбей дег-дир...
Чоокта чаа-ла күскү садка кара чааскаан
Чогаал болуп, уяраксап базып чордуң.
Шала-була шокарлап каан шүлүктерлиг
кыдыраажым

Чажыр тудуп, чагдап чадап, пөрүктенип,
«Салгын-хатка кырган кижиге доңган боор...» деп,
Сагыш човап, харагалзап турбадым бе...
Муңгак сеткил кандыг ийик, аакты хөлчөк:
Муңгашталып, бир-ле чүве негеп келир.
Сарыг бүрү ону база өжештирип,
Сагыжыңга кам чок ойнап, тоглап турду.
Теректерниң аразыңга тура дүшкеш,
Дээрже өрү, будуктарны өттүр көрдүң.
Сактырыңга, чүү-даа чүве өскерилбээң:
Чаңгыс бүрүң сенче катап сога дээрже,
Чассыг чүрээң биез хевээр куюмнаан дег.
Кажан-чежен хөнү сының чодурарып,
Кара бажың өле кылдыр хуула бержик?
Чалыы үең дүлгээзинниг алдын күзү
Шак бо күстен ылгашпас-даа, мындыг туржук...
...Чок-чок, ынчаар аргаланып, муңчулбадың.
«Чокта – мактаар, барда – бактаар» чуртталгада
Човалаңның, өөрүшкүнүң кундагазын деңге ишкеш,
Дүннер, хүннер, айлар, чылдар солушкалаан
Дүрген маңнаан үен-шагны тиилеп үнгеш,
Чолуктарга кызаткаш-даа, тоовадың:
Чолуң чогул, чоннуң чоргаар оглу болдуң...
Эки, бакты көрүп чорааш, ырлап кааның –
Эрткен үең – келир өйнүң дөзү болгай.
– Часкан сен! – деп, азы: – Эвээш кылган сен! – деп,
Салгакчылар сени торгаап, шиитпестер...
Сээң сөзүң – өткүт ырың кезээ шагда
Сеткилдерниң эми-таңы, чалгыны боор...
...Өйү кээрже, кым-даа кижиге көзүлбейн баар, –
Өртемчейиниң хоойлузу хажыыр эвес.
Шүлүкчүвүс, сен-даа база аъттаныптың...
Чүрээң черге мөңгө эстип, хөрзүн болду.
Чаңгыс бүрүң черже оожум салдап батты,
Чаңгыс бүрүң – чүрээң орта кээп дүштү...

АВАМ ЫНАК АҢГЫРЛАРЫ

Шак бо шөлде чаңгыс хады – ыдык ыяш,
Шапкан аъттың аксын тыртып, аяарлаңар.
Айдың дүне шатка, шөлге эдип олар
Авам ынак аңгырларын хоюспаңар.

Часты берген чажын өрүп, бажым чыттап,
Чассыдарга таалап, чыргап өзүп келдим.
Авам күжүр өпей ыры сагыжымга
Аңгыр куштуң үнү болуп артып калган.

Ажык ховаа тайбың чаагай тараа тарып,
Ажы-төлдүг, өглүг-баштыг ада болдум.
Каткы-хөглүг кыстарымны шөлге экеп,
Калган авам аңгырларын айтып бээр мен.

Кадыг ишке оолдарым өөредир мен.
Хавырыктыг адыштарын буян долзун.
Алышкылар куспакташкыш, ырлажырга,
Авам ынак аңгырлары сагындырзын.

Шак бо шөлдүң кырын орта кажанда-даа
Чаа-чалбак кара ыжы диргелбезин!
Алгыг, делгем төрээң черге айдың дүне
Авам ынак аңгырлары ырлап чорзун.

СӨӨЛГҮ ЧАГАА

Күзелимниң боттанмазын бөгүн билдим.
Күскү бүрү септиң кырын шыва берди.
Сактырымга, шак бо хамык оңган бүрү
Чамбы-дипти шуглай дүжүп, эстеп, хадып,
Сеңээ бижээш, өргүп чораан чагааларым
Чевен, бөдүүн сөстери дег көвей ышкыш.

Тыныжымдан соңгам шили хыраалай-дыр,
Дыргаам-биле сээң адың ында шыйдым.
Сеңээ, сеңээ... чаңгыс сеңээ ырлаан ырым,
Шедиргелиг, дунук үнүм дыңнаарың кай...
Соңга, соңга... Эргимимниң көстүп кээрин
Соок эртен, дүмбей дүне манаар-дыр мен.

Шак бо чагаам сөөлгү боорун күзевес мен:
Чалыы чүрээм идегели дириг хевээр.
Чаңгыс-ла сөс... Сөс-даа канчаар, харызыңга
Чаңгыс арыг саазыңдан чорудувут.
Сөөлгү чагаан чүрээм орта чыпшыр туткаш,
Сөглөп чадаан ажыг медээң өршээп каар мен.

Күзелимниң боттанмазын бөгүн билдим.
Күскү бүрү септиң кырын шыва берди.
Харызы чок ынакшылдың кем чок төлү –
Харызы чок чагаажыгым доозуп каайн.
Салдап баткан бүрүлери көрүп ора,
Чаңгыс сеңээ ынакшааным миннип ор мен.

ЧАЙНАП ЧОРЗУН

Эртениң-не мөңдөжип эртер-дир бис...
Эрткен өйнү сактып, бодап оарымга,
Ээлдир тырткаш, куспактап каан ийи холуң
Эргеледи чүрек душта чылыг хевээр...
Чалыы назын кем чок тенек олчоктаны
Шаа барып, мындыг боорун кым-на билген:
«Ынак мен» деп дорту-биле чугаалаптар
Ындыг сеткил ынчан биске турбааны шын.

Хамык чүве чырык, хөглүг, бөдүүн турду:
Каттыржып-даа, хүннежи-даа чордувус чоп...
Чандыр сөглээн чаңгыс сөс дээш маргыжыпкыш,
Чарлып-чирлип, мөгаттынчып, бакташтывыс.
Удур-дедир буруудатчып, «чоргаар бис» дээш,
Узамдыктыр ырап чоруп, шаг-ла болуп,
Каптагайда эң-не чараш үнелелди
Хайырап, камнап албаан кончуувусту.

Ийе, харын, кайывыс-даа – ада, ие...
Ийи аңгы өглүг-баштыг чурттап чор бис.
Эрткен өйдөн үндүрүптер түңнел чаңгыс –
Эдеришкен эживисти хүндүлээли.
«Эмин эрттир ынак мен» деп биске бөгүн
Элдеп-эзин миннишкениң херээ чүү боор:
Ажы-төлдүң, арбын чоннуң мурнун орта
Арын-нүүрлүг, арыг-чаагай артып каалы.

Көрүжүңден, дидим эвес кылажыңдан
Хөйүнү бодап, муңчулганың илдең чорду...
Чамдык улус бүдүү душчуп, хөөрежип,
Чаржынчыг чут, эпчок чоруун көргүзе бээр...
Ынчанмаалы. Ынчангы чаш хадыңывыс
Ынакшылдың сөөлгү болчаа болуп артсын.
Чалыы чараш, эгел пөрүк, эргим караан
Сагыжымга сактышкын бооп, чайнап чорзун...

БАШТАЙГЫ ДИШ

Чаргаш барбам дүре туткаш үнүп келгеш,
Чадырывыс соңгазынче хая көрдүм,
Чаагында сыртылаажын ойбанадыр,
Часкы чечек чазылган дег хүлүмзүрүп,
Чаңгыс харлыг хеймер оглум атпайнып,
Чассый аарак, мээң соомдан чүткүп туру.
Кап-ла кара, таналар дег карактары:
«Кайнаар баарың? Мени кага! Чорба!» дээниг,
Ылап турган сеткилинден муңгарааштын,
Ыглай берди, баарым дужу ажыш диди.
Бо-ла-дыр-ла, Бурган башкым хайыразы!
Бодум дөзээң, соом салгаар эдеринчим.
«Ыглавадан, күжүр оглум, дораан кээр мен,
Хырын бортаар «сарыг-хааидан» садып кээин» деп,
Эргеледип, аргаладып чугааландым.
Эки көргөн, оожургап, каттырыпты...
Эң-не баштай үнүп олар туң ак дижи
Эртинде дег, кылаш кыннып чайынналды.
Шак ол ак диш эмин эрттир арыг, кылаң,
Чашкы шагның кем чок шынчы сеткили-ле!
Ол диш менден дыка хөйүнү негеп, дилеп,
Оон-даа хөйүнү келир өйде азап туру.
Ол диш дээрже – чуртталганың үзүк чогуң,
Оглум барда – дөзүм бар деп айтып туру!
2007 ч.

Ася
ТЮЛЮШ.

— Бөгүн, четверг, Тайвань болгаш Тайбэйниң дугайында таныштырар-дыр бис... — дээш-ле, орус дылда тыва омактыг уруг чугааланып олурар. Ол болза Россияның чараш булуңнарының бирээзи бедик Саян дагларының эдээн эжелей чурттаан тыва чоннуң кызы Чечена Куулар-дыр.

Чечена амгы үеде далай кыдыында Тайваньда өөренимишаан, ажилдап турар. Кызылга школаны дооскаш-ла, чурттуң төвү Москва хоорайга өөренип, студент чылдарын аңаа эрттирген. Улаштыр-ла эртем-билиин улам чүлөп, ам Тайваньда барганы ол. Орус албан чериниң Тайваньда делегей чергелиг радиозунда орус, кыдат эш-өөрү-биле кады солун репортажтарны көргүзүп, тырттырып турар. Бо радио он ажыг дылдарга (кыдат, тайвань диалектилеринге, англи, немец, француз, орус, испан, япон, вьетнам болгаш о.ө) солун дамчыдылгаларны көргүзүп, чугаалап, тырттырып турар база бир ат сурагы албан чери. Бөмбүрзектиң аңгы-аңгы булуңнарында аныяктарның ажилдап барып турары солун. Бо радио 1928 чылда тургустунган, оон бээр амга чедир дыка бедик сайзыралды ап, делегей чергелиг кылдыр ажы-

лын мынчаар-ла калбартыпкан. 1994 чылдың март айның төнчүзүндө медээлерни орус дылга база дамчыдып эгелээн. Ону кыдат чон мынчаар чогаадып алганнар: «Кыдаттың хостуг үннери» дээш, медээлерни орустап чугаалап, дамчыдып келген. Орус дылга баштайгы дикторлары Анна Матвеева биле Константин Попов олар турган. Ооң соонда улаштыр-ла Тайваньда делегей чергелиг радио ажылының төлөвилели мынчаар-ла хөгжүп келген.

Тайвань деп ортулукта 23 сая чурттагыч бар, а Тайбэй хоорай 2 сая 600 муң чурттагычлыг. Дендии сайзыраңгай, эвилең-ээлдек чоннуг, агаар бойдузу, чаңылдары бистиң биле дөмей. Чечена тыва, орус, кыдат, англи дылдарны билер.

Бистиң чаңгыс чер-чурттууус Чеченаның дамчыдылгаларын фейсбукта хууда арнындан бодум хуумда дыка сонургап көөр чордум. Радио дээрге анаа-ла ында олуруп алгаш, медээлер чугаалап, дамчыдылга эрттирип турбас чорду, телевидениеге дег тырттырар, оон чугаалаар, интернетче медээлерни бижир дээш, Тайваньның радиозунуң ажылы солун боорда, дыка сайзыраңгай-дыр деп эскердим. Мында Кыдаттың төөгүзүн, культуразын, «Тайваньның архитектуразын», ол хоорайда күрүне университе-

дин, национал музейин болгаш оон-даа өске репортажтарны орус дылга дамчыдып, көргүзүп турар. Оон ыңай Чечена мынча деп база демдеглээн, кыдат чонга Тываның төөгүзү болгаш хөөмөйи-биле таныштырдым дээн. Чеченаның ачы-буяны-биле тыва чон барып-барып Тайваньның радиозунга база үнген-дир бис, ол дээрге биске улуг чоргаарал-дыр.

Чечена-биле социал четки (фейсбук) дамчыштыр чагаалажып тургаш, делегейде тарап турар айыылдыг, коргунчуг аарыгның дугайында база айтырган мен, ол кысказы-биле мынчаар харылап кагды: «Тайваньда байдал ажырбас. Эпидемия коргунчуг, ыңчалза-даа дыка серемчилелдиг чорза эки, январь төнчүзүндө-ле маскарны кедип эгелээн бис. Чурумну дыка сагып турар мында...» деп бижээн. Коронавирус аарыгын кыдаттар дыка шыдамыккай дидими-биле удур туржуп турганын телевизорга дамчыдып, октаргай четкизинге, солун-сеткүүлге бижип турганын билер болгай бис. Ам бистер база мындыг чурумнуг, бажың-балгаттан үнмейн, кадыкшысты камнаар болзувусса эки-ле-дир.

А «Тайваньның радиозу чугаалап тур» деп тыва студентиниң солун ужуралдарын дараазында уламчылаар бис, хүндүлүг номчукчу.

2015 чылдың сентябрь 25-те 11.00 шакта Кызылдың Тыва культура төвүнге хоочун солунувус «Шын» солуннун тургустунганының 90 чыл оюн уткаан байырлыг хурал болган.

Залда бижикчилер, чогаалчылар, артистер, көк баштыг хүндүлүглер хуралдадывыс. Хөйүн көргөн, билген Тываның бурунгаар көрүштүг эриг сеткилдиг чонумну көргөш, өөрүп-даа, муңгарап-даа олурдум... Хүндүлүг Шериг-оол Дизижигович база моорлап келген, чогумчалыг санал-оналын кириди, улгатпаан-даа, биеэки чараш хевээр. Залда чонувус дыка өөрүп, хөлзеп, даргавыстың холун туттулар. Даргавыс Москвада ажилдап, чурттап турар болду.

«Шынның» коллективи байырлалды,

«ШЫН» СОЛУНУВУСТУҢ 90 ЧЫЛДААНЫН ДЕМДЕГЛЭЭНИВИС

хурал-суглааны шыырак кылдыр организададылар. Шала улгадып келген көк баштыг интеллигенцияны көргөш, дуу оранда барган эштеримни: Чиңмитти, Дирчинни, Сарыг-оол Дамба-Суруновичини, Тываның улуг чогаалчызы Монгуш Доржуну, Зоя Алдын-ооловна Намзырайны сактып, олар турган болза база-ла мында олурарлар боор деп боода олурдум. Адыңарны сурапкан дээш буруудатпайн көрүңер. Өршээ, өршээ.

Бо чораан назынымда сценаже үнүп, 2 удаа шаңнал ап көрбээн мен, хавыялыг «Шын» солуннун ачызында чон мурнунче үнүп, шаңналдарны алдым. Улуу-биле четтирдим, Светлана Салчаковна, Шаңгыр-оол Монгушович, чагырыкчывыс Викторич. Чагырыкчылар-биле 26 чыл

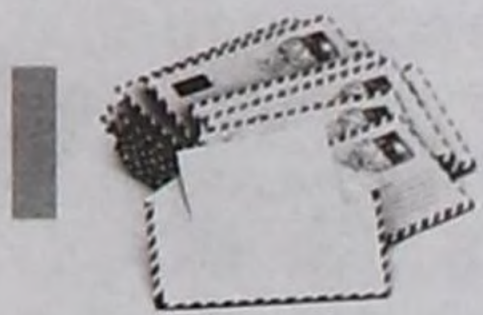
кады ажилдааш, хурал-суглаадан черле озалдавас кижжи боор мен, бо удаада аныяк чагырыкчывыс Викторич мени машиназы-биле чалап алганынга аажок өөрдүм.

Ажылының эге базымы «эр хей» чорду, чон-биле ынчаар чоок эдержирге, чолдун экизи ол-дур. Ол хуралга чоокта душпаан эш-өөрлеримге С.Б. Данзын-оолга, Чечемаа Садиге, О.О. Арапчорга, хоочун ажилдакчы М.К. Шыырапка, улуг чогаалчылар Ч.К. Черлиг-оолга, чогаалчы акывыс К.К. К. Чоодуга, Д.Д. Демчикке душкан мен.

Ынак солунувус «Шынның» аныяк коллективинге быжыг кадыкшылды, чогаадыкчы чедишкinnerни күзедим эш-өөрүм.

Клара ЧИҢМИТ.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

ТИБЕТТЕ САГА-ДАВА

Делегей шыпшыктары үнүп турар альпинистер, бистер 2013 чылдың май 21-де Тибетте Ыдыктыг Кайлаш даан эргилип – Хороо кылыр дээш, оруктун эгези болур Дарпоче деп черге чедип келдивис.

Талыгырже чингелеп чоруй барган кончуг бедик дагларга кызаалаткан кашпалдың аксы чер болду. Хороо кылыр дээн улус саны 200 хире кижиге бар турган боор. Колдуунда-ла алгы додарлыг тоннарлыг тибеттер, оларның бир чамдыызы кылаштаптар хире ажы-төлүн эдертип алган. Даштыкылар, оларга бис база хамааржыр бис, рюкзактарывысты чүк дажыыр тибеттерге чүктедип алдывыс. Төлевир акшазын баш удур берипкен бис.

Бистиң россияжи бөлүктүн гиди Наванг деп тырыш мага-боттук тибет эр англи дыл кырында мону тайылбырлай-дыр.

Бо черниң адын Дарпоче «Улуг тук сывы» дээр. Хей санныг даштыкы эртем экспедициялары Дарпочеде шаг-шаандан Черниң чарык чери бар турганын, ынчангаш планетаның кончуг күштүг энергетиказы моон херелденип турарын тодаратканнар-дыр. Ооң ужурундан бо чер буддизмниң-даа, бонпо шажынның-даа эң ыдыктыг 5 санныг черлеринге хамааржыр. Долгандыр көрүңер даан, бо чер тавак дег төгөрүк дир бе? Ынчангаш буддистер маңаа боттарының эң ыдыктыг Сага-Дава деп фестивалын эр-тирип турар, «Бонпо шажынны ашкан Тиелелге тугу» дээни ол. Сага-Дава байырлалы Будда Шакьямуниинң төрүттүнгенинге болгаш чырыткылыг угаан-медерел кирген хуулгаазынынга тураскааткан. Ону ай бүдүн турда, буддистерниң дөрткү айында

демдеглээр. Бо чылын Сага-Дава май 24-те болур. Орукка кел чыда, хей санныг тибеттерлиг бичии машиналарны көрдүңер бе? Бо байырлалче бүдүн Тибеттен муң-муң чүдүкчүлөр кел чыдарлары ол-дур. Сага-Дава үезинде Дарпочега улуг адагаш чагы тургузар, аңаа чүдүкчүлөр муң-муң хей-аът туктары, кадактарын чалбаргаш, баглаарлар. Бо кыдыывыста кончуг бедик чалымныг дагга Будданың чуруун кылган улуг танкыны азып, быжыглаптарлар. Чыл эрткенде буддист-чүдүкчүлөр дараазында

ушкан болза – айыыл-халап дир-гелири чугаа чок.

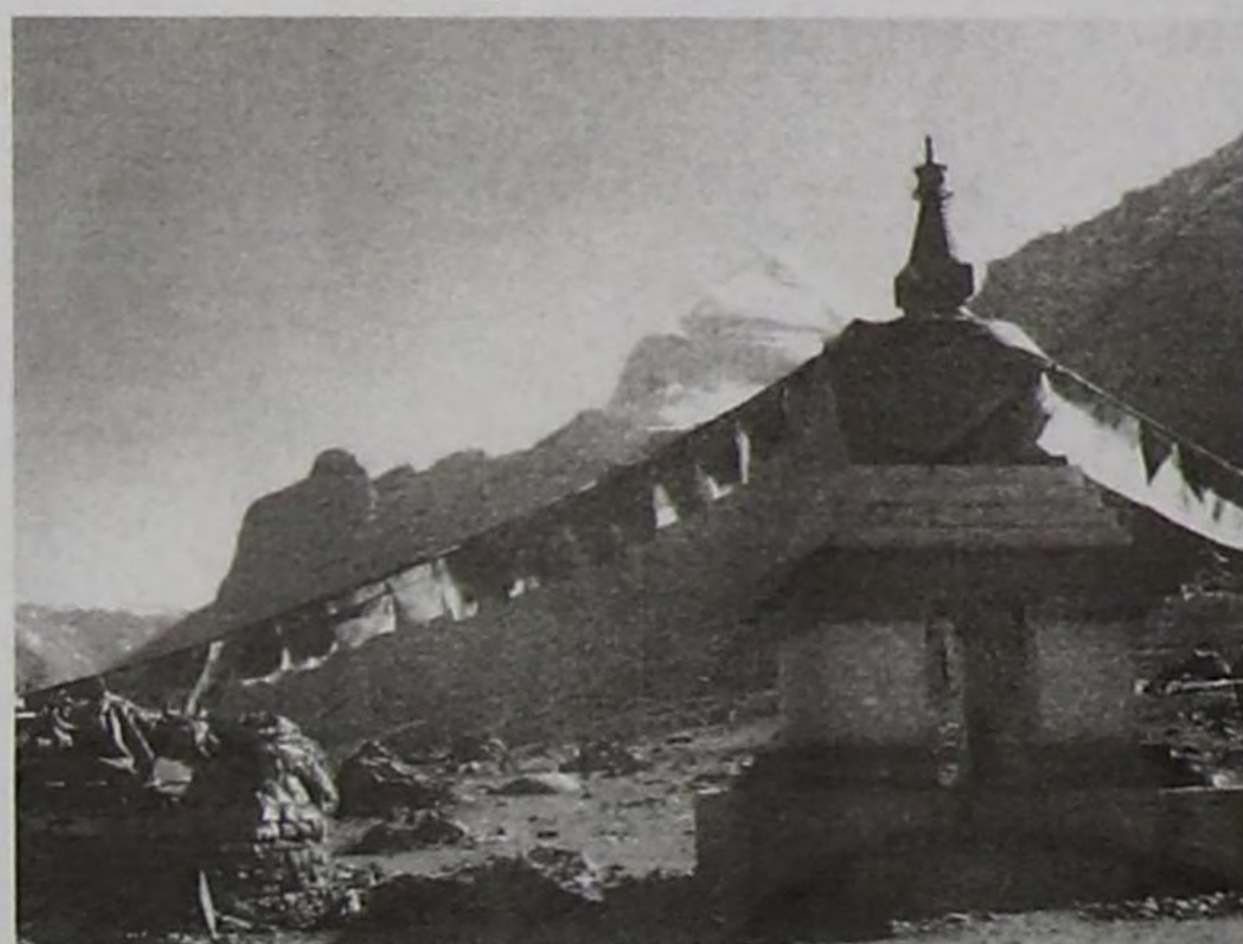
Мында база бир чалбарыыр ыдыкшыл дуу турар ортузунда хос эжиктиг Кангни чортен (субурган). Кайлаштың Хороозун кылыр дээн кижиге ол чортенни хун аайы-биле 3 катап дескингеш, чадалап эжикче кире бергеш, бодунуң күзелдерин сагыжынга илередин. Ынаар кире берген чамдык улустун угаан-медерели чырыш дээр ийикпе, азы бодунуң келир үезин көрүп кааптарлар. Бо кылдыныгларның соонда ам-на Хороону кылаштап кирип эгелээр

Сага-Давада эрткен чылгы тургускан туктар, кадактарлыг узун чагы-адагашты өөренип көөрлер. Бир эвес чагы дорт турар болза, бурганнар Тибетти деткип турар, чагы ийлени бергенде – таарзын-майн турарлар, а улуг чагы барып

силер.

Гид Навангының чугаазын дыңнааш, Непалдан 3 хондур кел чыда, орукта мотороллер дег үш дугуйлуг бичии машиналарның хейүн кайгап чордувус. Ол мото-машинада кабина чок, бичежек

кузовтук. Мурнунда чолаачы-биле бир пассажирлиг, а кузов кырында хей-ле чүү-хөөнү салбараңадып алган: матрацтар, чоорганнар кырында дөрт-беш-даа тибеттер салгын-сырынга каксып чоруурун көрдүвүс. Чамдыктары ыяш чок оранда, та кайыын тып алганы будуктарда хей-аът туктары киискидип алганнар. Олар шупту ыдыктыг Сага-Дава байырлалыне бар чорааннары чүве ийик.

Тибеттерниң ыдыктыг байырлалының бирээзи – Сага-Дава, май 24-те Кайлаш Хороозун дооскаш, дедир Непалче чоруур апарган бис. Ол байырлалды сонургап көөр арга бисте чок. Делегей чергелиг аян-чоруктарда шак-минута бүрүзүн баш удур айтып, төлөп каан болур чүве. Кайда-даа, чүде-даа хамык хемчеглерни шак-биле дөмей ажилдаар кылып каан. Ам канчаар дээр, тывалар «чаңгыс чорук кайыын болур» дээр болгай,

дараазында Кайлашка кээрде, Сага-Дава байырлалынга таваржыр кылдыр чедип кээр-дир деп аравыста чугаалаштывыс.

Ол аразында бир даштыкы турист эр биске: «Алды машина кыдат шериглер эккелдилер» деп медегледи. «О, кыдаттар тибеттерден дыка-ла коргар-дырлар» дидиштивис. Ынчанмайн канчаар дээр силер, тибеттер Кыдаттың иштинде 60 ажыг чылдар иштинде туруп турза-даа, олар боттарының иштики делегейин, езу-чаңчылын, шажын-чүдүлгезин хензиг-даа өскертпээн болгайлар. Кыдаттар мынча чылдар иштинде оларны өске езу-чурумга, арага-дарыга, кем-херек үүлгедишкннеринге өөредип чадашканнарын көрдүвүс. Тибеттер дег быжыг туруштук чон Чер кырында бар чүве бе аан!

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ,
Тываның улустун
чогаалчызы.

Школага-даа өөрөнмейн турган үем чүве. Бир чайын Үстүү-Ишкинде чайлаавыска улус келгеш, бир-ле дүвүренчиг чүве аразында чугаалажып турар.

Кырган-авамга чеде бергеш: «Улус чүнү чугаалажып турар чүвөл, кырган-авай?» — деп айтырдым. «Чаа болуп турар чүве-дир» — дидир. «Чаа деп чүү чүвөл?» — деп айтырарымга, «Улус өлүржүп турар чүве-дир» — диди. «Чүгө өлүржүп турар улузуп?» — «Ол черле ындыг. Чер-делегей кырынга бир-ле черде бооп турар чүве-дир ийин» — диди. Кырган-авамның ол чугаазының шыныын кайгаар мен. Чоокка чедир-ле ында-мында дайыннар үзүлбейн келди.

«Кырманнар деп улус улуг ССРЭ-же халдаан-дыр» дижип турар чүве. Ынчан ТАР аңгы күрүне турган-даа болза, боттарынга чүнү-даа бүдүрбейн, бүгүле амыдыралга херек чүүлдерни ССРЭ-ден ап турган. «Бүгү-ле чүвени фронтуга!», «Бүгү-ле чүвени немец-фашистерни чылча шаварынча!» деп лозуннарны адаа-биле чон ажилдап, чурттап турган. Даргалар фронтуга белек чыыр деп-ле чоруп турар чүве. Тыва чон чүнү-даа харамнан-май, мал-маганын, алгы-кежин, тарай-быдаазын берип турган. Чолдак тоннарны, хол-хаптарын

даарап, дужаап турган. Чоок кожууннарның фронтуга берген хой, өшкүзүн бистиң аалывыс чаны-биле Ишкинни өрү сүргеш, Көжээ баазазынга аппарып дужаар. Оон Хан-Дээр (Соян) сынын ажыр сүргеш, Абакан чедир сүрер турган. Дайын чылдарында сүрген хей малды көргеш: «Тываның малы кандыг кончуг төнмөс чор» деп бодап турган мен.

Тыва чон фронтуга кончуг хей белекти, акша-көпеекти бергенин сөөлүндө номчуп турдум. Акша ол үеде кончуг үнелиг турган. Чижээлээрге, Оюн Араптанович Толгар-оол бир самолет өртээ акшаны берген. Чон база малды кончуг хейнү берген. Тываның аъттары чыкпак бичии-даа болза, кончуг шыдамык, дүрген маңнаар аъттар болган деп аъттыг шеригниң дайынчылары мактап турган. «Ада-чурттуң Улуг дайынының тиелелге дээр-ле, тыва улустун база тиелелге болур» — деп, улуг Сталин чугаалаан.

Дайынның эгелээн 1941 чылдың сентябрь 1-де мен Кызыл-Тайга эге школазының бир-

ги клазынга өөренип киргеш, 1945 чылдың май айда ол эге школаның бир дугаар доозукчулары болуп дооскан бис. Мурнунда класстар 2 азы 3 класс дооскаш, Чадаанаже азы Суг-Аксинче чоруй баар турган. Доозуп турувуста май 9-та тиелелге хунүнде суму төвүнге хей чон чыгып келгеш, байырлап турганын сактып чоруур мен. Бистиң сумудан эки турачы Кыстаа Каражык оглу Ондар, Суг-Аксиндан фронтучу Соспукай дарга суглар чүве чугаалап турган чүве.

Дайынның дөрт чылында Кызыл-Тайга сумузунуң Ак-Аксинга эге школага өөренип чораан чылдарым кажан-даа уттундурбас. «4-5 демдектер фашизмге өлүм болур» деп башкыларывыс сургап турган болгаш, аажок кызып өөренип турдувус.

Ойнаар оюннарывыс дайын байдалынга таарышкан болур. Походтаар дээш, ийи үстүп алгаш чоруптар бис. Өске талага көзүлбөс, оларга туттурбас дээш, Ортаа-Тандың, Чес-Булунуң кара-кара хараганнарының аразында маңнажып, үңгөп-союп шаг-ла

боор бис. Баштай көрүп каан тала ураалап-ла үнер. Олар тиелээни ол. Школага дайын дугайында чаа ырыларны, шүлүктөрнү дораан доктаадып алгаш, концерттерге ырлажып, хуралдарга концерттис көргүзүп-даа турар бис. Сөөлүндө бодап чоруурумга чүүден-даа чыдып калбайн турган улус болдувус.

Кыжын даң бажында бисти тургузуп, чыскаап алгаш, Хемчик арынга аппаргаш, чыжыргана кактадыр. Ону кактаар тускай дүңгүр ышкаш чүвени моюнга кедип алыр. Доң чыжырганы эй тырткаш, доклак-биле кагарга ынаар шупту тоглап бада бээр. Ону шоодайлааш, фронтуче чорудуп турган. Шаавыс-биле фронтуга дузалажып турганывыс ол. Өйлеп-өйлеп суму даргалары школага хурал эрттирер.

Ам тиелелгениң 75 чылында ол бүгүнү сактырымга дыка-ла ырак үеде бооп турган-даа болза, ол үемни, өөренип чораан школамны дүүн чаа ышкаш кылдыр сактыр-дыр мен.

Дырбак КҮНЗЕГЕШ,
Кызыл хоорай.

«Кырманнар» деп улус ССРЭ-же халдаан

47 ВАКЦИНАНЫ АЖЫЛДАП КЫЛЫР

Бүгү чон чаа коронабүрүске удур массалыг тарылганы (вакцинация) манап турар. А Тывада - чаштар хей. Чуртта ам бүгү күштү эм (вакцина) дээш угландырган. Орук узун.

Бүгү делегейге 1928-1952 чылдарда элээн каш бөлүк эртемденнер микробтар-биле нарын ажилдарны чогуткан. Чоокта ооң-биле кады база бир автор «ацикловир» деп эм дээш Нобель шаңгалыга четкен. Шыңгы ханысалгага бүгү лабораториялар 47 вакцинаны ажилдап кылыр. Оон ам чогуур эм (вакцина) — чаа коронабүрүстен дуза болур.

Чаа эмге — амдыгаа коронабүрүс кезектери (ДНК, белок бүдүмелдер) үндезин болур. Ол иммунитетти оттурар. Шинчилелдерге ийи бөлүктөр киржир. Бирээде, эмни чоннуң күзелдиг төлээлеринге, а ийде дириг амытаннарга шенээр.

Мага-ботта иммунитетке чогуур бүдүмелдер бар. А олар чогуур үеде тыптыр. Чижээ, ие сүдүнде иммуноглобулин А-бүдүмел бар. Ол чаштың тыныш органнын камгалаар ужурлуг. А бүдүрүлгелерге чедир орук талыгыр.

Урана КАВАЙ-ООЛ,
биология эртемнеринин доктору.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ДОСТАВКА
IRBIS cake

8-905-920-59-53 цех
8-905-920-40-40 кафе

ул. Дружбы, 37а
ИП УМАНОВСКАЯ НАТАЛЬЯ СЕРГЕЕВНА
ОГРН 316171900061695

В ООО "Энергострой" требуются
машинист-экскаваторщик,
автокрановщик.
Тел. 4-85-29; 8-905-920-4101

**СТИРКА КОВРОВ
СПЕЦСУШКА**

С ДОСТАВКОЙ СКИДКА ПЕНСИОНЕРАМ - 10%

Тел.: 8-923-384-4084

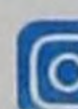
г. Кызыл, ул. Магистральная, 28. ООО «Магистральная». ОГРН: 1161719051537 Скидка действует с 01.04.2020 по 30.06.2020. Реклама

**УВАЖАЕМЫЕ ЖИТЕЛИ
г.КЫЗЫЛА и респ.Тыва
МАГАЗИН «ВИЛАДА»
РАБОТАЕТ
В ОНЛАЙН РЕЖИМЕ!**

**ПО ВОПРОСАМ ЗАКАЗА,
ДОСТАВКИ И ВЫДАЧИ
ТОВАРА**

ЗВОНИТЕ по тел:

+7 (923)265-22-55

 @hs.vilada

ИП Сулейманов Илгам Ханлар-оглы ОГРН 318171900000079

tmgnews
ИНФОРМАЦИОННОЕ АГЕНТСТВО

КУЛЬТУРА СОБЫТИЯ ПОЛИТИКА
ВСЁ О ТУВЕ

 @tmgnews17 www.tmgnews.ru

Вайберде «Малчыннарның сүмелери» бөлүктен

- Алды ханалыг өг садып алып улус бар ирги бе, бо дугаарже долгааш, дугуржуп ап болур, 89232619774
- Суугу садып турар, харылза-жыр телефону 89233823973.
- Хей эвес ийи, үш бода, шээр малдың кажыын садар улус бар ирги бе? Оон кыры, чарын база. Долгажыр дугаары 89232614035.
- Өг шывынгаш каш метр брезент херек ирги?
- "Аверсект" эмин бызаалыг инекке сыкырттып болур бе, бызаа-зы эмпил турар.
- Ажырбас чорду, сыкырттып турдус.
- "Аверсект" 1,0 мл. (50 килге), а 100 килдиг инек болза 2,0 мл. салыр. Шээр малга 1,0 мл. Анай, хураганга 0,2 мл. салырга ажырбас.
- Инек хоран оът чиггеш, бир неделя иштинде чүгле чыдар, чүнү канчап болур ирги, сүмеден кадып көрүңерем, бызаалыг инек-тир.
- Хораннанган инекти "Нитоксту" чеди мг. беш хонук сыкырттып-тарга чүгээртеп кээр чорду.
- Аъдым тайгалааш, сөөгейген. Чүнү чиртир болза эки ирги? Инээм база ындыг, семир-бес-даа, дүгү база дүжүп турар, чүзүңде ирги, чонум?
- Чудап, быдып турар-дыр, ак эм-биле чуптуңар, сегий бээр чорду.
- Азыралга турган аът көк оътка үзе шаптырыпканы ол-дур.
- Быт база дыка сөөгейтир боор. Малды ынчангаш үезинде эмнээр болза эки.

«Шын» солун-биле тырттырган тергиин чурук» деп чаа мөөрейге киржиңер!

"Шын" солуннуң чаа үнген дугаарын чараштыр тудуп алгаш, тырттырган чурууңарны «Тыва медиа бөлүктүң» реклама килдизиниң электроннуг почтазынче reklamashyn@mail.ru чорудуп-каш, социал четкиде «Шын» солунга бижидип алыңар!

Киржикчилерниң чуруктарын солуннуң социал четкиде арнынга көргүзүп салыр. Улустуң чарашсынып магадаанын чаалап, хей санныг «лайк» алган киржикчилерни мөөрейниң ийги кезээнче шилип алыр. Тиилекчини оларның аразындан илередин. Кол шаңналы — мультиварка!

Мөөрей 2020 чылдың июнь 15-ке чедир болур.

COVID-19 ТЫВАДА МАЙ 27-ДЕ

- Ниити аараан кижилер саны 876.
- Сегий берген кижилер — 111.
- Чаа аараан кижилер — 58.
- Кислородта коштунган аарыг кижилер — 50.
- ИВЛ-де — 1.
- Чок болган кижилер — 4 (2-зи хоочураан аарыындан).
- Кожууннарда кижилер — 120.

солуннуң сайтызы: [//shyn.ru](http://shyn.ru)

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 10149 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор: В.А. Петров.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Менеджер: Донгак Ч.Б. каб. 309
Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.О. Саая. — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хай-гаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүк-кээн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Краченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.
Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлагаже дугаары: график езугаар — 21.00. херек кырында — 17.10
Солун кепбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.